

essay een pleidooi voor fictie

Is fictie een bedreigde diersoort?

Romans worden steeds vaker beoordeeld op hun echtheid: wat niet waargebeurd is, moet op z'n minst realistisch zijn. Bovendien lezen lezers steeds meer vanuit hun eigen identiteit, klaar om de schrijver van *cultural appropriation* te beschuldigen. Een betreurenswaardige evolutie. Is verbeelding niet net de essentie van fictie?

Gaea Schoeters

Het is een vreemde paradox: in onze *post-truth* wereld waarin Trump dagelijks feiten door alternatieve feiten vervangt, iedereen zijn eigen waarheid aanhangt en *fake news* welig tiert, wordt van fictie steeds meer realisme geëist. In letterenland floreren twee genres als nooit tevoren: de (semi-)autobiografische en de historische roman. De roman als gedachte- of stijlexperiment lijkt stilaan het lot van de dinosaurussen beschoren: over een paar eeuwen zullen literair-archeologen verbaasd staan dat zo iets exotisch ooit heeft bestaan. Fictie.

Laten we wel wezen: al deze genres hebben bestaansrecht. Problematisch wordt het pas als 'echtheid' een beoordelingscriterium wordt. Toen Arnon Grunberg bij de verschijning van *Oorlog en terpentijn* het bestaan van de oorlogsdagboeken van Stefan Hertmans' grootvader in twijfel trok, stelde hij dat de roman alleen grote literatuur was als Hertmans die cahiers verzonnen had. Geestig, maar meestal slaat de balans door naar de andere kant. Alleen wat echt is, is goud.

Literatuurwetenschapper Sander Bax legt de oorzaak van die echtheidsfetisj bij onze mediacultuur. In *De literatuur draait door* analyseert hij de paringsdans tussen auteurs en pers, en stelt hij vast dat interviews bijna nooit meer over boeken gaan, maar enkel over de overlap tussen fictie en werkelijkheid. Niet de auteur, maar het personage wordt geïnterviewd, en elke verwijzing naar de fictionaliteit van het verhaal wordt van tafel geveegd. Aan de hand van Pfeijffers *Brieven uit Genua*, Maxim Februari's *De maakbare man* en de rouwromans *Tonio* (A.E.Th. van der Heijden) en *Logboek van een onbarmhartig jaar* (Connie Palmen) illustreert hij hoe literatuur niet langer literair gelezen en gerecenseerd wordt, maar referentieel: een logisch gevolg van de personencultus.

Natuurlijk maakte de verhouding

tussen fictie en werkelijkheid altijd al deel uit van het spel van de literatuur. Van der Heijden wilde ooit zelfs een nieuwe genre introduceren: *friction*. 'Het zou geen *fiction* zijn, en evenmin *faction*, maar een romanvorm die mogelijkheden moest uitbuiten die de werkelijkheid had laten liggen.' Zoals in *Het schervengericht*, zijn boek over de Manson-moorden. Maar waar Mulisch in *Siegfried* Hitler nog zonder gêne een fictionele zoon schonk, zijn schrijvers zich sindsdien steeds ongemakkelijker gaan verhouden tot hun eigen fictionalisering. Veel romanschrijvers lijken zich te willen indekken met een bibliografie of een dankwoord aan de deskundigen die hun fictie van fouten hebben gezuiverd. Of, creatiever, ze maken hun ongemak tot deel van hun boek, zoals Laurent Binet meesterlijk heeft gedaan in *HhhH*.

Voelen schrijvers zich in deze wereld vol *fake facts* verplicht bij de feiten te blijven? Of is de wereld zo versnipperd dat het hen aan grote waarheden ontbreekt en zoeken ze houvast bij wat ze zeker weten? Beide, wellicht. Maar er speelt meer. Zoals de popularisering van het cartesiaanse denken in de achttiende en negentiende eeuw aanleiding gaf tot realisme in de literatuur, zo is onze echtheidsfetisj niet alleen een gevolg van ons individualisme, maar verandert ook onze focus op identiteit onze manier van lezen. Want de lezer heeft de waarheidsobsessie al even zwaar te pakken als de schrijver.

IDENTITEIT: VLOEK OF ZEGEN?

C. G. Jung vroeg ooit vol bewondering aan James Joyce hoe hij erin geslaagd was zo diep door te dringen in het denken van een vrouw als in het laatste hoofdstuk van *Ulysses*, waar hij in het hoofd van Molly Bloom kruipt. Belangrijk zijn de woorden 'vol bewondering'. Wie het tegenwoordig waagt een personage te belichamen dat biologisch te ver van hem/haar afstaat, begeeft zich op glad ijs. Mag Kristien Hemmerechts

een millennial portretteren? Mag een man een Boekenweekgeschenk schrijven over het onderwerp 'moeder'? Aan personages van kleur waagt geen wit auteur zich meer; Dolf Verroen werd zelfs met terugwerkende kracht aangepakt over *Slaaf, kindje, slaaf*, een kinderboek dat in 2006 nog gelezen werd als een aanklacht tegen slavernij en nu plots racistisch heette te zijn.

De hele discussie rond dekolonisering en *cultural appropriation* is overgevaaid uit de VS als gevolg van de emancipatie van minderheidsgroepen die zich – terecht – onvoldoende vertegenwoordigd zien in de mainstream literatuur. Tegelijkertijd krijgen de letteren

Romanschrijvers lijken zich te willen indekken met een bibliografie of een dankwoord aan de deskundigen die hun fictie van fouten hebben gezuiverd

steeds dwingender een maatschappelijke rol toebedeeld: literatuur moet de samenleving weerspiegelen, in al haar diversiteit. Deze semididactische functie maakt het nog belangrijker dat dingen 'waar' zijn, stelt auteur Linda Grant: 'De essentie van fictie is dat je het verzinnt, terwijl lezers net meer gaan verlangen naar authenticiteit, naar andere stemmen en andere levens (en romans vervolgens, zoals autobiografieën en non-fictie, gaan beschouwen als een leerinstrument voor geschiedenis en aardrijkskunde).' Geen wonder dat auteurs ervoor terugdeinzen nog dingen te verzinnen.

BOEKVERBRANDINGEN

Nog benauwder wordt het als ook personages niet langer vrij zijn te doen en te denken wat ze willen. J.K. Rowling zag haar nieuwe roman in vlammen opgaan tijdens een Tik Tok-boekverbrandingschallenge omdat haar moorde-naar vrouwenkleding draagt, wat werd gelezen als een aanval op de transgemeenschap. Zo'n identitaire lezing overstemt dezer dagen wel vaker de fictionele: personages worden niet langer gezien in een verhaal, maar beoordeeld op hun identitaire representatie en politieke correctheid. Christophe Vekeman werd aangesproken op de uitlatingen van de racist in *Cruise*, nochtans duidelijk satire, en in het theater woedt de discussie volop (denk maar aan Percevals *Black*): mag fictie racistische uitspraken reproduceren, zelfs als ze uit de mond van een personage komen?

Terwijl op sociale media volop razigheid gespuid wordt en de mainstream media die reproduceren 'om ze te kunnen bekritisseren', wordt van de fictie geëist dat ze als een kuise maagd bij de minste gevoeligheid achteruit deinst en beschaamd de mond spoelt als ze een verkeerd woord gebruikt. Wat ze ook doet: onder de druk van het identitaire lezende publiek is zelfcensuur niet van de lucht. Hierdoor ontstaat, helaas, een vervelende catch 22. Fictie is te wit, te heteroseksueel en te mannelijk, maar schrijvers die het wagen te schrijven vanuit een identiteit die niet de hunne is, krijgen ervan langs. Niemand legt graag zijn kop op het blok, en gezien de meest gelezen schrijvers witte mannen zijn, blijft de literatuur hageelwit.

Bijkomend probleem: al te vaak worden realisme (strookt iets met de werkelijkheid?) en geloofwaardigheid (klopt het met de interne waarheid van de roman?) met elkaar verward. Deze vreemde kronkel duikt steeds vaker op in het hoofd van recensenten, jury's en beoordelingscommissies, die hun eigen leefwereld voor algemeen geldend houden. (Ervaring, wist Céline noch-

© Celine Poppe

tans, is een zaklamp die alleen degene belicht die ze draagt.) Vanuit een onwil om fictie te lezen als fictie, en dus de wetmatigheden van het beschreven universum voor waar aan te nemen, bekijken ze de handelingen van personages vanuit hun eigen referentiekader. Wat daar niet mee strookt, is ongeloofwaardig. Ga eens met dat criterium door uw bibliotheek, en gooi alle boeken weg waarin personages dingen doen die uw vrienden niet zouden doen of die niet stroken met uw morele waarden. Er zal veel plaats vrijkomen op uw rekken.

KAMERMUZIEK

'Geloofwaardigheid hangt samen met een hele set van impliciete verwachtingen over de maatschappij', schreef Saskia De Coster hier recentelijk. Ze gaf als voorbeeld *Alles verandert*, Hemme-rechts' variant op Coetzee's *In ongenade*. Gedrag dat van een man moeiteloos werd aangenomen, werd bij een vrouw als volstrekt ongeloofwaardig beschouwd. Kortom: we lezen vanuit onze vooroordelen. Vaarwel, emanciperende functie van literatuur. De Coster zag evenwel licht aan de horizon en wel in de vorm van 'autofictie': 'Daar mogen vrouwen, queers en andere minderheden wel hun eigen stem laten klinken.' Misschien, concludeerde ze, is de roman gewoon niet de juiste plek om verandering te bevechten.

Pardon? 'Autofictie' is aan vrouwelijke auteurs toebedeeld zoals vrouwelijke componisten het eeuwenlang met kamermuziek moesten doen: dan bleven ze met hun tengels van orkestwerk af. In die spreekwoordelijke keuken mogen vrouwen schrijven over wat ze kennen, met name zichzelf, dan is ook aan de identitaire vereiste voldaan. Auteurs van wie de identiteit niet samenvalt met hun schrijftuur hebben pech, leert

Dit is geen vrouwenboek van de Nederlandse literatuuronderzoekster Corina Koolen, want 'uit een onderzoek van Literatuur Vlaanderen blijkt dat auteurs met die subtiele aan de eigen gender gerelateerde stijl, zowel vrouwelijke als mannelijke, vaker een beurs krijgen dan auteurs die deze niet hebben.' Kortom: identitair schrijven wordt beloond. Dat heet dan inclusie: iedereen in zijn eigen hokje.

Maar misschien verklaart dit wel onze obsessie met 'echtheid' en onze angst voor fictie. Misschien wordt fictie problematisch omdat er niet langer consensus bestaat over de werkelijkheid waarin we leven, net zoals ironie problematisch is omdat het niet meer duidelijk is wat ernst is. Zo bekeken is het niet zo gek dat outsiderliteratuur (wat vrouwen en zeker queer vrouwen schrijven) buiten de ring moet strijden. Niet in de roman, maar in autofictie, waar de genrecoördinatie duidelijk maakt dat het hier 'waarheid' betreft. En wat daar staat dus geloofwaardig is, ook al strookt het niet met de leefwereld van de lezer.

RADICALE EMPATHIE

Kunnen we, in deze bankschroef tussen de referentiële en de identitaire lezing, nog wel fictie schrijven? Of moeten we de roman opgeven, en aanvaarden dat, in het heetst van de strijd om de waarheid, de verbeelding door feiten wordt overklust? Ik denk van niet. Want als we de verbeelding opgeven, begraven we de fictie, en daarmee ook de weg naar empathie.

Dat fictie lezen onze empathie verhoogt, is een wetenschappelijk feit. Die empathie ontstaat uit onze identificatie met de ander: het personage. De fictielezer verbindt zich ertoe emotioneel in diens schoenen te gaan staan. 'Zo vertelt de roman de in zichzelf opgesloten lezer iets over het afwijkende maar ge-

lijkwaardige bewustzijn van de Ander, van alle Anderen. De schrijver draagt zijn verbeeldingskracht over op de lezer', schrijft Van der Heijden in zijn essay 'Kruis en kraai'. Dat is de crux: ook de schrijver heeft zijn fantasie moeten gebruiken om empathie te voelen voor zijn personage.

Daarmee komen we heel dicht bij wat Kae Tempest radicale empathie noemt: verbinding maken door actief te proberen begrijpen wat ver van ons af staat. Tegengestelde meningen. Kwetsende uitlatingen. Botsende wereldbeelden. Iets wat, voegt Tempest er aan toe, enkel mogelijk is vanuit ons eigen privilege: wie op z'n rug ligt, vecht harder. Het activistisch en identitair lezen

Terwijl op sociale media volop ranzigheid wordt gespuid, moet de fictie zich gedragen als een kuise maagd die bij elk verkeerd woord de mond spoelt

en beoordelen van literatuur is dus zeer begrijpelijk. Alleen: het staat haaks op de essentie van fictie. Wie leest vanuit zijn eigen gelijk, komt nooit tot empathie. Je moet uitgaan van een gedeeld wereldbeeld. En net omdat dit in de werkelijkheid onbestaande of te pijnlijk is, is fictie hier uitermate geschikt voor. Op café slaan we mensen met kwetsende meningen liever op hun gezicht, of keren hen de rug toe. Op papier kunnen we proberen hen te begrijpen. Door ons in dezelfde wereld te begeven. Net dat maakt fictie in deze tijden interessant: het is een uitgangspunt voor een geciviliseerd meningsverschil.

Gaea Schoeters (44) is journaliste en beoefent als auteur diverse genres. Zo schrijft ze ook voor theater en opera. Haar nieuwe roman, *Trofee*, verschijnt in november.

DORSPOMPRODDEN

Werk dat dan niet met 'autobio'? Ik betwijfel het. 'Autobio' geeft ons wel inzicht in de beleevingswereld van de ander, maar we weten maar al te goed dat wij die ander, die immers bestaat, niet zijn. We 'voeren' dus meer dan dat we ons identificeren. Of zoals Sander Bax het uitdrukt: 'Is de autobiografische roman – en bij uitbreiding misschien wel de eenentwintigste-eeuwse literatuur an sich – een met cultureel kapitaal opgetuigde variant op de roddel bij de dorpspomp?' Roddel leidt zelden tot verbinding.

En fictie heeft nog een tweede functie: verbeelding stimuleren. 'Fiction doesn't appropriate, it creates. That's the wonder of it', stelt de Schotse schrijfster A.L. Kennedy. In fictie denkt de mens na over dingen die nooit hebben bestaan, om ze vervolgens te scheppen. Of te vermijden. Schrijven is dus niet alleen registratie, maar ook creatie. Literatuur, vindt Kennedy, wordt al te vaak gedefinieerd als autobiografisch en journalistiek. Haar daartoe beperken ontnemt ons het vermogen tot fantaseren. Als we dat niet vaak genoeg oefenen, zien we af van ons recht op verandering.

Wat fictie betreft, ben ik een believer: ik geloof dat alleen de kracht van de verbeelding in staat is de werkelijkheid echt te vatten. Meer dan feiten. Meer dan realisme. Meer dan autobio. Net omdat fictie fictie is, kan ze dominante maatschappelijke frames blootleggen. In een tijdelijk gedeeld kader, dat lezer en schrijver voor waar aannemen. Waar(door) een gesprek kan ontstaan. Als fictie niet meer vrij mag denken, uit angst onvolledig, incorrect of kwetsend te zijn, kan ze niet meer reflecteren over de wereld. Als literatuur een synoniem wordt van realisme, laten we het gedachte-experiment en het uitvinden van onze toekomst over aan gekken als Trump en Bolsonaro. En zal de realiteit al snel de dystopische fictie overtreffen. Hoe paradoxaal het ook klinkt: als we de fictie opgeven, dan laten we de wereld los.